

rule, it is an important factor in the life of linguistic identity, thus, it has made possible for the linguistic identity to transcend into the playing man, and then into laughing man.

Key words: linguistic identity, linguistic consciousness, language play, transcendence, laughter, laughter situation, pun, anecdote.

УДК 94 (477.51) «18/19»

Малиневська Валентина Мефодіївна
кандидат історичних наук,
професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв,
заслужений працівник культури України,
директор Чернігівського інституту
мистецтв та менеджменту культури
Національної академії керівних
кадрів культури і мистецтв

СТОРІНКА З ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ ЧЕРНІГОВА НА РУБЕЖІ XIX - XX СТОЛІТТЯ

У статті досліджується церковне життя Чернігова наприкінці XIX – початку XX ст. Зокрема, автором розглянуто співочі курси, які організовувалися у Чернігівській єпархії у зазначений період. Вивчено організаційні аспекти та методичку навчання співу, з'ясовано роль співочих курсів для підвищення кваліфікації церковних хористів.

Ключові слова: Чернігів, єпархія, співочі курси, О. Карасьов, П. Добровольський, навчальна програма.

Чернігів – одне з найстаріших міст України. Його історія сягає давніх часів. Перші згадки про нього знаходимо в пам'ятках писемності X століття. Так, згідно з угодою київського князя Олега у 906 році, греки зобов'язалися «дати дві тисячі кораблів по дванадцять гривен на ключ і потім угоди на руські міста – перше на Київ, теж на Чернігів, на Переяслав..., і на інші міста, де сидять великі князі, Олегу підлегли».

Більш ніж 1000 років поблизу Чернігова, за переказами, в озері (яке й до нині зветься Святим) чернігівці були освячені світлом Святого Хрещення. Відтоді хресний шлях прослався по всій сіверянській землі.

Свята чернігівська земля прославлена угодниками Божими, яскравими особистостями, та має багато цікавих сторінок, в тому числі й на церковній ниві. В цьому контексті інтерес представляють літні педагогічно - співочі курси наприкінці XIX – початку XX століття в Чернігові, які стали помітним явищем у церковному житті міста та губернії.

«Летние курсы церковного пения для учителей и учительниц церковно – приходских школ, диаконов и псаломщиков Черниговской епархии» було відкрито у 1897 р. Варто зазначити, що перші курси такого спрямування відбулися у Кисві (1884), пізніше в Новочеркаську (1890), Липецьку (1895), Катеринодарі (1896).

Ініціатива відкриття курсів у Чернігові належала чернігівському губернатору Є.К. Андрієвському, який у листі до єпископа чернігівського і ніжинського Антонія, зазначив необхідність «устроить в Чернигове, при содействии духовенства, курсы пения и приготовления регентов для сельско – церковных хоров и установлению стройного благолепного пения в храмах, а это в свою очередь, развивая любовь к церковному пению, еще более привлекло бы народ в церковь и способствовало бы отвлечению его от праздной разгульной жизни».

Пропозицію губернатора підтримала Чернігівська єпархіальна училищна рада, яка призначила «особую наблюдательную и распорядительную комиссию», що розробила Положення про літні педагогічно-співочі курси. До її складу увійшли: єпархіальний доглядач церковно-приходських шкіл протоієрей Ф.А. Васютинський та священник А.Н. Величківський. Відповідати за господарчу частину було доручено доглядачу духовного училища М.А. Доброгаєву.

Так, з 16 червня 1897 року в Чернігові протягом шести тижнів розпочали свою роботу перші літні педагогічно-співочі курси.

Спочатку кількість слухачів була визначена єпархіальною радою в кількості 75 осіб. Натомість, в результаті позитивного вирішення фінансового утримання курсистів, їх кількість була збільшена до 120.

Керівником курсів з церковного співу було запрошено музичного педагога О.М. Карасьова (1854-1914), ім'я якого було широко відоме серед тогочасної музично-педагогічної громадськості. Мабуть не дарма, «Русская музыкальная газета» називала його «первым русским народным музыкальным учителем». До приїзду у Чернігів О. Карасьов вже мав досвід організації літніх співочих курсів у Києві (1887, 1888, 1900), Новочеркаську (1890), Липецьку (1895), Інсарі (1889), Катеринодарі (1896), Владикавказі (1898), Тулі (1898), Саратові (1899), Обольянові (1899).

Його перу належали підручники з питань музичного виховання, зокрема, «Учебник пения», «Объяснение к учебнику и краткое наставление по преподаванию пения», «Детское пение». У практиці церковного співу того часу відома була праця О. Карасьова «Церковное пение – руководство к организации церковно - певческих хоров» с приложением нотных упражнений и разъяснений к ним.

Головне завдання курсів полягало у наданні слухачам музично-теоретичної і методичної підготовки, яка б забезпечувала можливість щодо проведення уроків співів у церковно - приходських школах, ознайомлення з правилами канонічних основ церковних служб та найбільш вживаною церковно - богослужбовою літературою, а також підготовці здібних курсистів до організації церковних співочих хорів.

Для чернігівських курсів О.М. Карасьовим була розроблена спеціальна навчальна програма, яка складалася з таких розділів: I. Вивчення гами. II. Ноти квадратної системи. III. Вивчення осьмогласія. IV. Підготовка до організації хору. V. Методика співу. VI. Організація церковних співочих хорів. VII. Початкова гра на скрипці.

В основу запропонованої О.М. Карасьовим методики навчання співу було покладено синтез відносної та абсолютної систем сольмізації. Навчання співу починалось з вивчення гами по звуках – літерах (відносна система). Кожна сходинка гами вивчалась окремо по голосних звуках. Потім ці звуки об'єднувались у різноманітні послідовності: склади, слова, речення, молитви. Коли слухачі достатньо оволодівали навичками співу по літерах, навчання переводилося на нотну (абсолютну) систему. Водночас пропонувалось вивчення усіх восьми гласів звичайного наспіву на «Бог Господь» і «Господи воззвах», а також спів молитов і тропарів на два голоси.

Розділ програми «Ноти квадратної системи» був пов'язаний з історією запису музичних звуків, в тому числі й партесного співу в Росії XVII - XVIII ст. Увага слухачів зверталася на процес заміни «крюковой» нотації на «квадратную». У практиці церковного співу XIX ст. ноти вказаних систем існували водночас, на літніх співочих курсах вони вивчались паралельно. Разом з тим, надавались навички співу з аркушу.

У розділі «Вивчення осьмогласія» надавались знання про різні розспіви, а саме: знаменний, київський, грецький, болгарський, усіх восьми гласів на «Господи воззвах» і «Бог Господь», та відбувалося знайомство з піснеспівами у церковних нотних книгах. Організації церковних хорів був присвячений IV розділ програми, який передбачав: ознайомлення з початковими основами нотної грамоти та гармонії, необхідних регенту для визначення і задання тону; спів молитов, панахиди, літургії і всенощної у спрощеному перекладі О. Архангельського; ознайомлення слухачів з найбільш вживаними церковними музичними творами та вибір піснеспівів для початкуючих і більш підготовлених хорів. У V розділі пропонувалось ознайомлення з різними методиками викладання співу у школах, та визначалися найбільш оптимальні способи і методи навчання церковного співу.

Навчання простим прийомом та навичкам гри на скрипці було введено в програму з метою надати можливість слухачам курсів самостійно вивчати голосові партії хорових творів і використовувати музичний інструмент на уроках у школі.

Для забезпечення навчального процесу використовувались підручники та посібники О.М. Карасьова («Уроки пения» Ч. 1,4. 2; «Методика пения» Ч. 1., «Музыкальная хрестоматия» Ч. 1), духовні твори О.О. Архангельського, Д.С. Бортнянського, П.І. Турчанінова, стародавні розспіви, «Главнейшие песнопения, литургии, молебного пения, панахиди и всенощного бдения» у перекладі для чоловічого хору С.В. Смоленського (у 3-х випусках), а також було придбано 20 скрипок.

Заняття відбувались у приміщенні Чернігівського духовного училища у дві зміни. З 8.00 до 12.00 тривали заняття з музично-теоретичних дисциплін, а з 14.00 до 19.00 – практичні уроки з церковного співу та гри на скрипці. Щодня вранці до початку занять і увечері перед сном слухачі курсів почергово

читали та співали молитви та церковні богослужбні пісенспіви. Належне місце відводилось церковно – слов'янській мові та церковному читанню.

Після завершення занять слухачі складали випускні екзамени, які приймала спеціальна комісія у складі: протоієрея Ф.А. Васютинського, викладача О.М. Карасьова, священника Воскресенської церкви Чернігова П. Адвокатова та регента Троїцького Архієрейського хору Д. Красногорського. Для оцінювання знань курсистів використовувалась своєрідна шестибальна система: «найвідмінніше»(5+), «відмінно»(5), «дуже добре»(4-5), «добре»(4), «достатньо» (3), «необхідно»(3-).

За рішенням екзаменаційної комісії випускникам видавались посвідчення, згідно яких, одні мали право викладати церковний спів у початковій школі та керувати церковним хором, інші - викладати тільки одноголосний церковний спів. Окремі курсисти одержали посвідчення про те, що вони прослухали відповідні дисципліни.

Започатковані в Чернігові 1897 р. педагогічно-співочі курси були продовжені включно до 1902 року (див. таблицю № 1).

Спостерігач церковно-приходських шкіл протоієрей Ф.А. Васютинський був незмінним їх інспектором. Ректор протоієрей К.В. Єфремов та викладачі Чернігівської духовної семінарії також активно долучилися до навчально – виховної роботи курсів. До речі, К.В. Єфремов у 1900 р. навіть очолював екзаменаційну комісію.

Відомий на той час у Чернігові культурно-громадський діяч, історик та краєзнавець, учитель співів дитячого притулку П.М. Добровольський також взяв активну участь в організації та проведенні вищезазначених курсів.

Внаслідок революційних подій в Росії з 1903 р. роботу курсів було тимчасово припинено і відновлено лише влітку 1908 р. під керівництвом П.М. Добровольського, який значно розширив і поглибив зміст програми з церковного співу.

Востаннє педагогічно-співочі курси під керівництвом викладача духовної семінарії О.С. Соловійова були проведені з 21 червня до 24 липня 1910 р. на базі Чернігівської духовної семінарії, яка взяла на себе витрати на проживання, харчування, забезпечення слухачів класами для занять й практичних уроків, а також організувала ознайомлення їх з історико-культурними та архітектурними пам'ятниками Чернігова.

Грунтовна музично-теоретична підготовка на курсах значно підвищила загальну музичну ерудицію та професійно – методичну підготовку як вчителів церковного співу, так і регентів церковних хорів, що в свою чергу дало змогу створювати нові хори в церковно – парафіяльних школах та приходах. Зокрема, на початку ХХ століття, у чернігівській єпархії існувало близько трьохсот учнівських хорів. В цьому контексті значення курсів важко переоцінити.

Проведення курсів церковного співу в Чернігові певним чином спричинило появу церковно-співочих товариств на Чернігівщині.

Перше церковне товариство виникло у Борзні в 1899 р. До його складу входили любителі церковного співу Борзни, сіл Кунашівки та Часниківки. Невдовзі створюється церковно – співоче благодійне товариство у Чернігові й інших містах губернії.

Перше засідання новоствореного товариства в Чернігові відбулося під головуванням виданого російського хорового диригента, композитора, реформатора церковно – виконавської практики О. Архангельського, який саме з цією метою прибув до Чернігова. Слід зазначити, що на початку 1899 р. його знаменитий колектив з великим успіхом гастролював у Чернігові.

Невдовзі відбувся перший духовний концерт церковно – співочого товариства за участю зведеного хору у складі 167 виконавців під орудою О. Архангельського. У концерті з двох відділень прозвучали твори І. Соломіна «Царю Небесный», «Достойно есть»; Д. Бортнянського «Отче наш», «Херувимская песнь», «Тебе Бога хвалим»; О. Архангельського покаяний тропар «Помилуй нас, Господи», псалом 101, Великое славословие, «Внуши, Боже, молитву мою» та інші. Як засвідчує місцева преса, перший духовний концерт товариства в Чернігові показав високу виконавську культуру, і став першою спробою виконання досить складної програми великим зведеним церковним хором.

У подальшому, діяльність товариства була пов'язана з іменами П. Добровольського, Г. Зосимовича та М. Ступницького.

Таким чином, не викликає сумніву, що літні педагогічно-співочі курси в Чернігові на рубежі ХІХ-ХХ століття мали важливе історико – культурне значення. Заслужують на увагу організаційні засади та принципи викладання на курсах, які можна вважати попередниками підвищення кваліфікації, або післядипломної освіти педагогічних та культурно – освітніх працівників, яка склалася пізніше і існує й донині.

Література

1. Добровольский П. Алексей Николаевич Карасев – руководитель Черниговских певчих курсов: Биографический очерк // Черниговские губернские ведомости. – 1897.
2. Прибавление к «Черниговским епархиальным известиям». – 1897. – №17
3. Прибавление к «Черниговским епархиальным известиям». – 1897. – №21.
4. Прибавление к «Черниговским епархиальным известиям». – 1900. – №16.
5. Прибавление к «Черниговским епархиальным известиям». – 1910. – №15.
6. Прищеп О. Літні педагогічно-співочі курси в Чернігові наприкінці ХІХ –початку ХХ ст. // Зб. матеріалів Ювілейної наукової конференції Чернігівського державного педагогічного університету ім.Т.Г.Шевченка. – Чернігів, 2001.

References

1. Dobrovolskii P. Aleksei Nikolaevich Karasev – rukovoditel' Chernigovskikh pevchikh kursov: Biograficheskii ocherk // Chernigovskie gubernskie vedomosti. – 1897.
2. Pribavlenie k «Chernigovskim eparkhial'nym izvestiiam». – 1897. – №17.
3. Pribavlenie k «Chernigovskim eparkhial'nym izvestiiam». – 1897. – №21.
4. Pribavlenie k «Chernigovskim eparkhial'nym izvestiiam». – 1900. – №16.
5. Pribavlenie k «Chernigovskim eparkhial'nym izvestiiam». – 1910. – №15.
6. Pryshchepa O. Litni pedahohichno-spivochi kursy v Chernihovi naprykintsi KhIKh –pochatku KhKh st. // Zb. materialiv Yuvileinoi naukovoї konferentsii Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im.T.H.Shevchenka. – Chernihiv, 2001.

Малиневская Валентина Мефодиевна, кандидат исторических наук, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств заслуженный работник культуры Украины, директор Черниговского института искусств и менеджмента культуры Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

СТРАНИЦА ИЗ ЦЕРКОВНОЙ ЖИЗНИ ЧЕРНИГОВА НА РУБЕЖЕ ХІХ-ХХ ВЕКА

В статье исследуется церковная жизнь Чернигова в конце ХІХ – начала ХХ ст. В частности, автором рассмотрены певческие курсы, которые организовывались в Черниговской епархии в указанный период. Изучены организационные аспекты и методика обучения пения, выяснена роль певческих курсов для повышения квалификации церковных хористов.

Ключевые слова: Чернигов, епархия, певчие курсы, А. Карасев, П. Добровольский, учебная программа

Valentina Malynevska, PhD in History, professor, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts honored worker of culture of Ukraine, director of Chernihiv Institute of Arts and Management of Culture, National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

A PAGE FROM CHERNIHIV CHURCH LIFE AT THE TURN OF THE XIX TH -XXTH CENTURIES

The church life of Chernihiv in the end of the ХІХth and the beginning of the ХХth centuries is researched in the article. In particular, it highlights the activity of summer pedagogical-singing courses which became a noticeable phenomenon in church life of the city and the gubernia. It also explores the initiative of Chernihiv governor E. K. Andrievskiy about organization and conducting of the courses supported by Chernihiv diocese college council which appointed «a special supervising and managing committee». The main aim of the courses was in improvement of music-theoretical and methodical level of teachers of church schools, deacons and sextons in Chernihiv diocese. One of the tasks was also to familiarize them with the rules of canon base of church services, church service literature and other.

O. M. Karasyov (1854-1914) a famous teacher whose name was well-known for music-pedagogical public of Russia of those times, was invited for managing the courses. In the future the managing this important matter was entrusted to P. M. Dobrovolskiy a Chernihiv cultural and social activist, historian, teacher of singing and O.S. Solovyov a teacher of seminary.

A special programme for conducting the courses was developed and different methods of teaching of singing and playing musical instruments were applied.

The first summer pedagogical-singing courses began to work in June of 1897 and were held every year up to 1902 inclusive. Because of the events in Russia, the work of the courses was temporally suspended and resumed only in 1908. The last courses were held in summer of 1910.

During the activity of the summer courses about 600 students thoroughly improved their level and that, in the turn, influenced the foundation of church choirs (in the beginning of the 20th century there were about 300 of them). The work of the courses, in some way, caused foundation of church singing comradeships and organization of church concerts.

Thus it can be concluded that the summer pedagogical-singing courses in Chernihiv between the ХІХth and ХХth centuries had great cultural and educational importance.

Keywords: Chernihiv, diocese, singing courses, O. Karasyov, P. Dobrovolsky, educational program.